

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT AQRAR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

SEVİL ŞƏMŞİR QIZI ABDULƏLİYEVƏ

GƏNCƏ-QAZAX BÖLGƏSİ ŞƏRAİTİNDƏ İTALİYA MUSKATI ÜZÜM SÖRTÜNÜN AQRÖBİOLOJİ VƏ TƏSƏRRÜFAT- TEXNOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

3103.08 - Meyvəçilik və üzümçülük

Aqrar elmlər üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

GƏNCƏ – 2014

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: aqrar elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **F.H.Şərifov**

Rəsmi opponentlər: aqrar elmlər üzrə elmlər doktoru **Z.A.İbrahimov**

aqrar elmlər üzrə elmlər doktoru **V.M.Quliyev**

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Üzümçülük və Şərabçılıq
İnstitutunun “Ampeloqrafiya, seleksiya və tinglik”
laboratoriyası

Müdafiə « 14 » 11 2014-cü il tarixində saat ____ da Azərbaycan
Dövlət Aqrar Universitetinin FD.02.131 dissertasiya şurasının iclasında
keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 2000, Azərbaycan Respublikası, Gəncə şəhəri, Atatürk
prospekti, 262.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin
kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat « ____ » _____ 2014-cü il tarixdə göndərilmişdir.

**FD.02.131 dissertasiya şurasının
elmi katibi, t.f.d., dosent əvəzi:**

T.Y.Məmmədov

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycanda hazırda yeni üzüm bağlarının salınmasına və müasir tələblərə cavab verə biləcək yeni sənaye müəssisələrinin yaradılmasına xüsusi fikir verilməkdədir. 2011-ci il dekabrın 15-də “2012-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında üzümçülüynün inkişafına dair Dövlət Proqramı” haqqında ölkə Prezidentinin sərəncamında üzümçülüynün hazırkı vəziyyəti təhlil olunmuş və gələcək inkişaf yolları göstərilmişdir. Azərbaycan Respublikasında əhalinin süfrə üzümü və ondan hazırlanan məhsullara olan tələbatının ödənilməsi məqsədilə kompleks şəkildə süfrə üzümçülüynünün elmi əsaslar üzərində inkişaf etdirilməsi əsas problem olaraq qalmaqdadır. Azərbaycan Respublikasının əsas üzümçülük regionlarından biri olan Gəncə-Qazax zonasında üzümçülüynün, xüsusilə süfrə sortlarının geniş ərazilərdə becərilməsi əhalinin üzüm məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində mühüm rol oynaya bilər. Bu baxımdan yeni süfrə sortlarının, xüsusilə kənar respublikalardan introduksiya olunmuş sortların əkin dövrüyyəsinə daxil edilməsi mühüm elmi praktik əhəmiyyətə malikdir. Üzümçülüynün genişləndirilməsində ayrı-ayrı müddətlərdə yetişə bilən, xəstəlik və ziyanvericilərə davamlı, yüksək kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə malik olan, yüksək rentabelliyyə ilə fərqlənən süfrə sortlarının diferensial becərilmə aqrotexnikasının müəyyənəşdirilməsi və praktiki əsaslarının işlənilib hazırlanması hazırda aktual problemlərdən biridir. Gəncə-Qazax bölgəsində introduksiya olunmuş İtaliya muskatı süfrə üzüm sortunun adaptasiya olunma, aqrobioloji və təsərrüfat-texnoloji xüsusiyyətlərinin tədqiq edilməsi, diferensial becərilmə aqrotexnikasının işlənilməsi və iqtisadi səmərəliliyinin müəyyənəşdirilməsi elmi-tədqiqat işinin əsas istiqamətini təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Gəncə-Qazax bölgəsində introduksiya olunmuş İtaliya muskatı üzüm sortunun Azərbaycanın standart üzüm sortları fonduna daxil edilmiş yüksək məhsuldar Qaraburnu süfrə sortu ilə müqayisəli şəkildə aqrobioloji və təsərrüfat-texnoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, diferensial becərilmə aqrotexnikasının işlənilib hazırlanması və regionda geniş ərazilərdə becərilməsi üçün elmi tövsiyələrin hazırlanması tədqiqat işinin əsas məqsədini təşkil edir.

Dissertasiya işinin qarşısında qoyulan əsas vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

İtaliya muskatı üzüm sortunda:

- bölgədə adaptasiya olunma və aqrobioloji xüsusiyyətlərin təhlili;

-tənəklərin inkişafının, biomorfoloji xüsusiyyətlərinin və əsas məhsuldarlıq göstəricilərinin tədqiq olunması;

- diferensial aqrotexnikanın nəzəri əsaslarının işlənilməsi;

-şpaler becərilmə üsulunda tənəklərdəki quru budamanın müxtəlif formalarının sınağı;

- tənəklərdə barsız və barlı zoğların ayrı-ayrı nisbətlərinin məhsulun kəmiyyət və keyfiyyətinə təsirinin müəyyənəşdirilməsi;

- optimal bar yükünün və müxtəlif üsulla şpaler becərilmə sisteminin müəyyənəşdirilməsi;

- diferensial aqrotexniki becərilmənin biometrik təhlili;

- mildiu və oidium xəstəliklərinə yoluxmaların qiymətləndirilməsi;

- ampelo-deskriptor xüsusiyyətlərinin təsviri;

- məhsulun orqanoleptiki və iqtisadi qiymətləndirilməsi.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. İtaliya muskatı üzüm sortu üzrə yerinə yetirilən tədqiqat işləri nəticəsində ilk dəfə olaraq aşağıdakı elmi yeniliklər əldə olunmuşdur:

- Gəncə-Qazax bölgəsi şəraitində İtaliya muskatı üzüm sortunun nəzarət Qaraburnu sortu ilə müqayisəli şəkildə aqrobioloji və təsərrüfat-texnoloji xüsusiyyətləri araşdırılmış, əsas məhsuldarlıq göstəricilərinin nəzarət sortla nisbətən yüksək və iqtisadi cəhətdən əhəmiyyətli olduğu müəyyənəşdirilmişdir.

Diferensial aqrotexnika üzrə:

- tənəklərə quru budama dövrü verilən müxtəlif formaların, çoxqollu yelpik, üfüqi kordon, şaquli kordon, asılan kordon və kombinəşmiş formanın tənəklərin böyümə gücünə, məhsuldarlığına və məhsulun keyfiyyətinə təsiri öyrənilmiş, çoxqollu yelpik və üfüqi kordon quru budama formalarında tənəyin inkişafı güclü və barlı zoğların məhsuldarlığı yüksək olduğu aşkar edilmişdir;

- müxtəlif quru budama formalarının tənəklərin məhsuldarlığına təsiri müəyyənəşdirilmiş, bir tənəkdən ən çox məhsul üfüqi kordon quru budama formasında müşahidə edilməklə nəzarət sortla nisbətən 54,7 sentner çox olduğu təsdiqini tapmışdır;

- tənəklərdə 40, 50, 60 və 70 gözcük saxlanan variantlarda optimal bar yükü müəyyənəşdirilərkən aqrobioloji göstəricilərin təhlili onu göstərir ki, İtaliya muskatı sortunda 50 gözcükdən ibarət bar yükü optimaldır;

- tənəklərdə bar barmağında saxlanılan 6-8, 9-10, 11-12 və 13-14 ədəd gözcük olan variantlarda barmağın optimal uzunluğu müəyyənəşdirilmiş, bar əmsalının 13-14 ədəd gözcük olan variantda daha yüksək olduğu müəy-

yənəşdirilmişdir. Ən yüksək məhsul göstəricisi isə tənəklərdə bar barmağı sayının 9-10 ədəd olan variantda qeyd alınmışdır. Bar barmağında sıra ilə yerləşən yaşıl zoğlarda ən çox məhsul orta bar gözlərində olmuşdur;

- tənəklərdə saxlanılan barlı və barsız zoğların nisbəti 3:1 olduqda məhsuldarlıq kəmiyyət və keyfiyyətinə görə daha yüksək olmuşdur;

- tənəklərdə variantlar üzrə 1 mərtəbəli 2 məftilli şaquli şpaler becərmə sistemində yaşıl zoğların böyümə uzunluğu, tənəyin məhsuldarlığı və bir hektardan məhsuldarlıq yüksək olmuş və əl əməyi 60-65% ixtisara düşmüşdür.

- fərdi klon seleksiyası yolu ilə Ətirsiz İtaliya forması seçilmiş, onun aqrobioloji və təsərrüfat-texnoloji xüsusiyyətləri tədqiq olunaraq 2013-cü ildə perspektivli yeni sort kimi Seleksiya Nailiyyətlərinin Sınağı və Mühafizəsi Üzrə Dövlət Komissiyasına təqdim olunmuşdur.

İşin praktik əhəmiyyəti. Gəncə-Qazax bölgəsində İtaliya muskatı sortunun adaptasiya olunma xüsusiyyətlərinin və fenologiyasının müəyyənləşdirilməsi, əsas məhsuldarlıq göstəricilərinin əldə olunması, daha yüksək məhsulun əldə olunması üçün əlverişli diferensial aqrotexniki üsulun işlənilib hazırlanması, tənəyə verilən ən yaxşı quru budanma formasının, optimal bar yükünün, bar barmağının uzunluğunun, barlı və barsız zoğların nisbətinin məhsulun kəmiyyət və keyfiyyətinə təsirinin müəyyən edilməsi və iqtisadi səmərəliliyin qiymətləndirilməsi istehsalat şəraitində yüksək məhsulun əldə olunmasına zəmin yaratmış olur.

İşin aprobeasiyası. Dissertasiya işinin əsas nəticələri əsasında Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin elmi-praktik konfranslarında və seminarlarında (2003-2013), Özbəkistan Respublikasının Daşkənd şəhərində kənd təsərrüfatının nailiyyətləri üzrə beynəlxalq simpoziumunda (2003) çıxışlar edilmiş, məqalələr çap edilmişdir. AMEA-nın Torpaqsünaslıq və Aqrokimya İnstitutunda keçirilən elmi praktik konfransda (2007), Qloballaşma şəraitində təhsil və elmin inkişaf problemləri Beynəlxalq elmi-praktik konfransında (2011), ADAU-da ümumilli liderimiz H.Ə.Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi-praktik konfransda məruzə edilmişdir. Bundan başqa xarici ölkələrdən Rusiyada Sankt Peterburq Aqrar Universitetində təşkil olunmuş elmi-praktik konfransda (2012) məruzə edilmişdir.

Nəşrlər. Dissertasiya işinin əsas müddəaları dair 26 elmi əsər dərc edilmişdir. Bunlardan 2-si Beynəlxalq konfrans materialıdır. Dərc olunmuş elmi əsərlər bütövlükdə dissertasiyanın əsas materiallarını özündə əks etdirir.

Müzakirəyə çıxarılan əsas müddəalar: 1. Gəncə-Qazax bölgəsində İtaliya muskatı üzüm sortunun təsərrüfat-texnoloji xüsusiyyətlərinin araşdırılması. 2. Diferensial aqrotexnikasının işlənilməsi. 3. Müxtəlif quru buda-

ma formalarının tənəyin böyümə gücünə, məhsuldarlığına, yarpaq səthinə və məhsulun keyfiyyət göstəricilərinə təsiri. 4. Tənəklərdə optimal bar yükünün müəyyənləşdirilməsi. 5. Tənəklərdə məhsulun kəmiyyət və keyfiyyətinə təsir edən bar barmağının optimal saylarının və uzunluqlarının müəyyənləşdirilməsi. 6. Müxtəlif mərtəbəli və məftilli saquli şpaler becərmə sistemlərində tənəklərin aqrobioloji və təsərrüfat-texnoloji xüsusiyyətlərinin araşdırılması. 7. Tənəklərin xəstəliklərə yoluxmalarının, məhsulun orqano-leptik qiymətləndirilməsinin və iqtisadi səmərəliliyin müəyyənləşdirilməsi.

Dissertasiya işinin həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi giriş, 4 fəsil, nəticələr və əməli təkliflər, istifadə edilmiş 205 adda ədəbiyyat siyahısından (onlardan 155 xarici ədəbiyyatdır), 52 cədvəl, 7 fotosəkil və əlavələrlə birlikdə 191 səhifədən ibarətdir.

İŞİN MƏZMUNU

I fəsil. Ədəbiyyat xülasəsi. v. *vinifera* L. növünə aid üzüm sortlarının aqrobioloji və təsərrüfat-texnoloji xüsusiyyətləri. Müasir dövrdə ayrı-ayrı ölkələrdə üzümlüklərdən yüksək məhsuldarlığın əldə olunması və keyfiyyətin artırılması üçün müxtəlif tipli kompleks aqrofonların yaradılması və sınaqdan keçirilməsi işləri üzərində geniş elmi-tədqiqat işləri aparılmaqdadır. Dünya üzümçülüyündə tənəklərdə diferensial aqrotexnikanın nəzəri və praktiki əsaslarının işlənilməsində geniş tədqiqat işləri aparılmış və konkret nəticələr əldə edilmişdir (L.M.Maltabar, V.O.Ulitin, M.M.Salmanov). Tənəklərdə ikitərəfli yüksək ştamblı, şpalersiz yüksək ştamblı, şpalersiz vintvari bir cüt yüksək ştamblı və iki qarşılıqlı şpalersiz vintvari bir cüt yüksək ştamblı aqrotexniki quru budama formalarında tənəklərin embrional və təsərrüfat məhsuldarlığını, həmçinin bar yükünün və mikrogübrələnmənin tənəklərin məhsuldarlığına təsirinin tədqiq edilməsi mühüm praktiki əhəmiyyət kəsb etmişdir (T.İ.Ququçkina, K.A.Serbuxotina). Hazırda dünyada üzümçülük inkişaf etdirilən ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda aborigen və introduksiya olunmuş üzüm sortlarının aqrobioloji və təsərrüfat-texnoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi istiqamətində geniş tədqiqat işləri aparılmaqdadır (V.M.Quliyev, T.M.Pənahov, V.S.Səlimov).

II fəsil. Tədqiqatın aparıldığı bölgənin torpaq-iqlim şəraiti, material və metodikalar. Gəncə - Qazax bölgəsinin torpaq və iqlim şəraiti. Gəncə-Qazax iqtisadi rayonun ərazisinin ümumi sahəsi 12,49 min kv.km olmaqla ölkə ərazisinin 14,4 %-nə bərabərdir. Bölgənin ərazisi əsasən şabalıdı (boz-qəhvəyi) torpaq tipindən ibarətdir. Bu bölgədə qış fəslində tənəklər şpalərdən endirilmir. Fəal temperaturların cəmi 3500-4500⁰ C arasında

tərəddüd edir. İyul ayının orta temperaturu 23-26⁰C, mütləq maksimumu isə 37-40⁰C-yə çatır. Yanvar ayının orta temperaturu 0⁰-yə yaxındır. İllik yağıntının miqdarı 240-390 mm-dir. Fəal temperaturların cəmi 2000-3500⁰C təşkil edir. İyul ayının orta temperaturu 17-23⁰ C. İllik yağıntının miqdarı 550-630 mm təşkil edir. Tədqiqat aparılan dövrdə (2005-2013-ci illər) iqlim şəraiti çoxillik orta meteoroloji göstəricilərə yaxın olmuşdur.

Tədqiqatın materialı. Tədqiqat materialı olaraq introduksiya olunmuş İtaliya muskatı sortu seçilmişdir. Ona görə də Gəncə-Qazax bölgəsi şəraitində İtaliya muskatı sortunun aqrobioloji və diferensial aqrotexnikası nəzarət Qaraburnu sortu ilə müqayisəli şəkildə tədqiq edilmişdir.

İstifadə olunmuş metodikalar. Üzüm sortları üzərində fenoloji müşahidələri M.A.Lazarevski (1995), salxımın mexaniki tərkibi və mexaniki xüsusiyyətləri prof. N.N.Prostoserdovun (1946) metodikaları əsasında yerinə yetirilmişdir. Tənəklərin bar əmsalı P.T.Bolqarev düsturu üzrə hesablanmışdır. Orqanoleptik qiymətləndirilmə 10 bal sistemi üzrə aparılmışdır. Üzüm sortlarının ampelo-deskriptor xüsusiyyətləri L.P.Troşin (1997), xəstəlik və ziyanvericilərə yoluxması P.R.Nedov (1985), iqtisadi qiymətləndirmə O.Ф.Лопатина, К.П.Оболенский (1977) metodikaları əsasında yerinə yetirilmişdir. Statistik variasiya analizləri aparılmış, alınan nəticələrin dəqiqliyi $x-0,95$; $xx-0,99$ həddi müəyyənləşdirilmişdir (B.A.Dospexov, 1985). Məhsuldarlığın riyazi modeli kompyuterdə Turbo Paskal proqramı ilə hesablanmışdır.

III fəsil. İtaliya muskatı üzüm sortunun biomorfoloji xüsusiyyətləri və məhsuldarlığı. Əsas fenoloji fazaların tədqiqi. Üzüm bitkisinin becərildiyi coğrafi şəraitdə ekoloji amillərin təsirinə qarşı ən birinci uyğunlaşma reaksiyası fenoloji dəyişkənliklərdir. İtaliya muskatı sortunda tənəklərdə ümumi şirə axımı 18.03, Qaraburnu sortunda isə 21.03 başlamışdır. Gözcüklərin açılması İtaliya muskatı sortunda 11.04, nəzarət Qaraburnu sortunda isə 14.04 yəni, 3 gün gec müşahidə olunmuşdur. Çiçəkləmə İtaliya muskatı sortunda iyunun 9-da başlamış, iyunun 12-də başa çatmışdır. Qaraburnu sortunda isə 8.06 başlamış 17.06-da qurtarmışdır. Çiçəkləmə müddəti 7-8 gün davam etmişdir. Tam yetişmə isə müvafiq olaraq İtaliya muskatı sortunda 19.09, Qaraburnu sortunda isə 27.09 təsadüf edir. Sortlar üzrə vegetasiya müddətinin orta göstəricisi İtaliya muskatı sortunda 152 gün, Qaraburnu sortunda isə 158 gün olmuşdur (2005-2013-cü illərdə).

Salxımların mexaniki tərkibi və xüsusiyyətləri. Bölgədə adaptasiya olunma xüsusiyyətlərinin tədqiqi məqsədlə Göygöl və Samux rayonlarında İtaliya muskatı və Qaraburnu üzüm sortlarının məhsulunun mexaniki tərkibi

və xüsusiyyətləri müqayisəli şəkildə öyrənilmişdir. Göygöl rayonu şəraitində becərilən İtaliya muskatı üzüm sortunun salxımının orta kütləsi 312,3 q, Qaraburnu üzüm sortunun salxımı isə 250,5 q olmuşdur. Samux rayonunda İtaliya muskatı sortunun salxımının orta kütləsi 308,3 q, Qaraburnu sortunda isə 265,0 q-dır. Salxımda orta hesabla 84,0 ədəd, Qaraburnuda isə 78,0 ədəd gilə olmuşdur. Göygöl rayonunda İtaliya muskatında şirədə ümumi şəkərlilik 18,1 q/100 sm³, nəzarət Qaraburnu sortunda isə 17,0 q/100 sm³, turşuluğu isə müvafiq olaraq 6,5 q/dm³ və 7,0 q/dm³ olmuşdur. Samux rayonunda orta ədədlə şirədə şəkərlilik İtaliya muskatında 19,1-q/100 sm³, nəzarət Qaraburnu sortunda isə 17,4 q/100 sm³ olmuşdur. Turşuluq isə müvafiq olaraq 5,0 q/dm³ və 7,8 q/dm³ olmuşdur.

IV fəsil. İtaliya muskatı üzüm sortunun diferensial aqrotexnikası. Üzümçülükdə diferensial aqrotexnikanın elmi, nəzəri və praktiki əsasları. Üzümçülükdə diferensial aqrotexniki tədbirlər şpaler becərilmə sisteminin təkmilləşdirilməsindən, becəriləndiyi ekoloji-coğrafi əraziyə uyğun quru budama formalarının verilməsindən, tənəklərdə optimal bar yükünün müəyyənləşdirilməsindən, yaşıl budama və ucurma işlərinin təkmilləşdirilməsindən, tənəklərdən yüksək məhsulun əldə edilməsindən ibarət olan işlərin yerinə yetirilməsidir.

Tənəklərə quru budama dövrü verilən müxtəlif formaların böyümə gücünə, məhsuldarlığına və məhsulun keyfiyyətinə təsiri və biometrik təhlili. İtaliya muskatı sortunda nəzarət Qaraburnu sortu ilə müqayisədə çoxqollu yelpik, iki tərəfli bir mərtəbəli üfqi kordon, şaquli kordon, asılan kordon və kombinəlanmış quru budama formaları sınaqdan keçirilmişdir: İtaliya muskatı və nəzarət Qaraburnu sortlarının bir hektardan məhsuldarlığı müvafiq olaraq çoxqollu yelpikdə 193,4 və 152,3 sentner, üfqi kordonda 240,3 və 185,6, şaquli kordonda 185,3 və 152,3, asılan kordonda 172,6 və 129,0 kombinəlanmış formada isə 232,7 və 238,8 sentner olmuşdur. İşin gedişində İtaliya muskatı üzüm sortunda müxtəlif formaların məhsuldarlığına təsirinin öyrənilməsindən alınan nəticələrin riyazi təhlili göstərir ki, 2 tərəfli, 2 mərtəbəli üfqi kordon forması və kombinəlanmış formalardan alınmış məhsul artımı rəqəmləri riyazi cəhətdən etibarlıdır. Ən az asılı fərqi qiyməti 3 asılı fərqi qiymətindən (23 sent/ha) yüksəkdir. Qaraburnu üzüm sortunda üfqi kordon formasından alınan məhsul artımı ($\pm 33,3$ sent/ha) riyazi cəhətdən etibarlıdır, onun qiyməti ən az əsaslı fərqi qiymətindən (25 sent/ha) yüksəkdir (cədvəl 1).

Tənəyə verilən budama formalarının yarpaq səthinə təsiri. Tədqiqat dövrü çoxqollu yelpik, üfqi kordon, asılan kordon, şaquli kordon və

kombineləşmiş quru budama formalarında İtaliya muskatı üzüm sortunun nəzarət Qaraburnu sortu ilə müqaisəli fitometrik parametrləri öyrənilmiş, yarpaqların diametri ölçülmüş, tənəkdə yarpaqların kütləsi müəyyənləşdirilmiş, 1 m³-də yarpaqların və zoğların miqdarı hesablanmış və tənəklərin işıq keçirmə əmsalı tədqiq edilmişdir. İtaliya muskatı və Qaraburnu sortlarında tənəklərə verilən müxtəlif formaların fitometrik ölçülərindən görünür ki, budama formalarından asılı olaraq yarpaqların diametri müxtəlifdir. İtaliya muskatı və Qaraburnu sortlarında 5 budama formasından asılan kordondan başqa istifadə olunan budama formalarının hamısı yararlıdır. Ancaq bu ərazidə İtaliya muskatı sortu üçün üfüqi kordon və kombineləşmiş formaları daha uyğundur.

Tənəklərdə optimal bar yükünün müəyyən edilməsi və biometrik təhlili. Tədqiqatlarımızda hər tənəkdə 40, 50, 60 və 70 gözcük saxlanılmaqla İtaliya muskatı sortunun variantlar üzrə nəzarət Qaraburnu sortuna nisbətən optimal bar yükü müəyyən edilmişdir. İşin gedişində açılan gözcüklər, tənəkdə çiçək salxımları, bir çiçək qrupunda qönçənin miqdarı, bir salxımda gilənin miqdarı və çiçəklərin tökülməsi müəyyənləşdirilmişdir (cədvəl 2).

Çiçək salxımları miqdarı İtaliya sortunda variantlar üzrə 16, 20, 23 və 36 ədəd, nəzarət Qaraburnu sortunda isə 21, 28, 31 və 40 ədəd saxlanılmışdır. İtaliya muskatı sortu üzrə salxımın sayı 40 gözcük saxlanan variantda 16 ədəd, 50 gözcük saxlanan variantda 20 ədəd, 60 gözcük saxlanan variantda 26 ədəd, 70 gözcük saxlanan variantda 31 ədəd olmuşdur. Qaraburnu sortu üzrə 40 gözcük saxlanan variantda 21 ədəd, 50 gözcük saxlanan variantda 28 ədəd, 60 gözcük saxlanan variantda 31 ədəd, 70 gözcük saxlanan variantda isə 41 ədəd qeyd alınmışdır. İtaliya muskatı sortunda salxımın orta kütləsi 40 gözcük saxlanan variantda 356,3 q, 50 gözcük saxlanan variantda 340,0 q, 60 gözcük saxlanan variantda 280,8 q və 70 gözcük saxlanan variantda isə 245,2 q olmuşdur.

Bar barmağının optimal uzunluğunun müəyyən edilməsi və biometrik təhlili (cədvəl 3). Bar barmağının optimal uzunluğunun biometrik təhlili isə onu göstərmişdir ki, İtaliya muskatı sortunda orta məhsuldarlığa görə variantlar arasında heç bir fərq yoxdur. Nəzarət Qaraburnu sortunda isə gözcüklərin sayı üzrə 3-cü variant riyazi cəhətdən etibarlıdır. Çünki onun qiyməti (+19,7 sent/ha) ən az əsaslı fərqin qiymətindən ($\Theta AAF_{05}=7,52$ sent/ha) yüksəkdir. Digər gözcüklərlə verilən yüklərdən əldə edilmiş məhsul göstəriciləri isə nəzarətə nisbətən aşağı olduğundan riyazi cəhətdən etibarlı deyildir.

Cədvəl 1

İtaliya muskatı üzüm sortunun müxtəlif formalarındakı bir salxımın orta kütləsinin və bir tənəyə düşən məhsulun orta kvadratik kənarçığımsının (σ), kvadratik səhvinin (m) və budama formaları arasında fərq səhvinin (mD) hesablanması (2005-2007- ci illər üzrə)

Budama formaları	Bir salxımın orta kütləsi, q				Kvadratik səhv ± m	Variantlar arasında Fərqin səhvi ± mD	Bir tənəyə düşən məhsul, kq				Kvadratik səhv ± m	Budama formaları arasında Fərqin səhvi ± mD	
	təkrarlar						Camı	təkrarlar					
	I	II	III	IV				I	II	III			IV
Çoxqollu yelpik	342	346	338	343	±1,65	±2,32	8,55	7,96	8,11	7,89	32,51	±0,15	±0,21
Üfüqi kordon	345	346	345	345	±0,25	±0,35	10,01	9,69	10,35	10,35	40,04	±0,15	±0,21
Şaquli kordon	320	315	314	310	±2,05	±2,89	6,72	8,51	8,16	7,75	31,14	±0,35	±0,49
Asılan kordon	290	295	298	300	±2,2	±3,1	6,67	6,20	8,05	8,10	29,02	±0,45	±0,63
Kombineləşmiş	350	355	360	357	±2,1	±2,9	9,45	10,30	10,08	9,29	39,12	±0,25	±0,35

Tənəklərdə optimal bar yükünün məhsuldarlığının müəyyənlişdirilməsi

Bar yükünün miqdarı, ədəd	4 Təkrardan				1 saxımın orta kütləsi, q	Bir tənəkdə saxımın miqdarı, ədəd	Bir tənəyin məhsuldarlığı, kq	Bir ha-da bitkinin sayı, ədəd	Bir ha-dan məhsuldarlıq, sent.	Ştada şəkərliklik, q/100sm ³	Bir illik zoğun uzunluğu, sm	Öcümlədən yetişmiş hissə, %
	Orta	16	356,3	5,7								
40 gözcük	İtaliya muskatı											
	orta	16	356,3	5,7	2380	135,6	19,2	396	100			
50 gözcük	Qaraburnu (<i>nəzarət</i>)											
	orta	21	295,0	6,2	2380	147,9	17,9	367	100			
60 gözcük	İtaliya muskatı											
	orta	20	340,0	6,8	2380	161,8	19,2	369	100			
60 gözcük	Qaraburnu (<i>nəzarət</i>)											
	orta	28	242,0	6,82	2380	162,4	18,2	328	100			
60 gözcük	İtaliya muskatı											
	orta	26	280,8	7,3	2380	174,0	17,9	321	94,7			
70 gözcük	Qaraburnu(<i>nəzarət</i>)											
	orta	31	230,3	7,14	2380	169,9	16,3	291	96,4			
70 gözcük	İtaliya muskatı											
	orta	31	245,2	7,6	2380	181,0	15,4	267	81,1			
70 gözcük	Qaraburnu (<i>nəzarət</i>)											
	orta	40	185,0	7,41	2380	176,5	14,9	251	86,0			

Bar barmağının optimal uzunluğunun müəyyən edilməsi

Tənəklərdə bar barmaqlarında gözcüklərin sayı, ədəd	Dörd təkrardan	Tənəkdə saxlanan gözcüklərin sayı, ədəd	Bar barmaqlarının miqdarı, ədəd		O cümlədən		1 tənəkdə çiçək qrupunun miqdarı		Bar əmsali, ədəd		Ümumi zoğun
			açılan	açılmayan	%	%	gözcüklərin miqdarı	gözcüklərin ümumi			
									ədəd	%	
6-8 ədəd	İtaliya muskatı										
	Orta	53	8	52	98,1	1	1,9	19	0,36	0,37	
6-8 ədəd	Qaraburnu (<i>nəzarət</i>)										
	Orta	53	8	51	96,0	2	4,0	22	0,42	0,43	
9-10 ədəd	İtaliya muskatı										
	Orta	53	6	48	90,6	5	9,4	34	0,64	0,71	
9-10 ədəd	Qaraburnu (<i>nəzarət</i>)										
	Orta	53	6	46	86,8	7	13,2	37	0,69	0,80	
11-12 ədəd	İtaliya muskatı										
	orta	53	5	44	83,0	9	17,0	45	0,85	1,02	
11-12 ədəd	Qaraburnu (<i>nəzarət</i>)										
	orta	53	5	41	77,4	12	22,6	46	0,87	1,12	
13-14 ədəd	İtaliya muskatı										
	orta	53	4	41	77,4	12	22,6	46	0,87	1,12	
13-14 ədəd	Qaraburnu (<i>nəzarət</i>)										
	orta	53	4	37	69,8	16	30,2	44	0,83	1,19	

Tənəklərdə barlı və barsız zoğların müxtəlif nisbətinin məhsulun keyfiyyət və kəmiyyətinə təsiri və biometrik təhlili. Tədqiqat dövrü tənəklərdə barlı və barsız zoğların 2:1; 3:1; 4:1 və 5:1 nisbətində məhsulun keyfiyyət və kəmiyyətinə təsiri araşdırılmışdır (cədvəl 4). Ən yüksək məhsuldarlıq İtaliya muskatı sortu üzrə 3:1 variantında 202,0 sentner, nəzarət Qaraburnu sortunda isə 4:1 variantında 199,9 sentner olmuşdur. İtaliya muskatı üzüm sortunda barlı və barsız zoğların nisbətində nizamlanmasının məhsuldarlığa təsirinə öyrənilməsindən alınan nəticələrin biometrik təhlili onu göstərir ki, barlı və barsız zoğların nisbətində 3:1 variantında alınan məhsul artımının rəqəmləri riyazi cəhətdən etibarlıdır.

Cədvəl 4

Barlı və barsız zoğların nisbətində məhsulun keyfiyyətinə təsiri

Zoğların nisbəti	Təkrarlar	Şəkərliliyi q/100 sm ³	Turşuluğu, q/dm ³	1 salxımda gilanin miqdarı, ədəd	O cümlədən		Zoğların yetişməsi, %
					normal	qeyri-normal	
Zoğlar nizamlanmışdır	İtaliya muskatı						
	orta	15,8	6,4	51	37	14	92,4
	Qaraburnu (nəzarət)						
	orta	14,7	6,7	31	16	15	76
2:1	İtaliya muskatı						
	orta	16,3	5,7	84	76	8	99,0
	Qaraburnu (nəzarət)						
	orta	15,9	6,4	48	39	9	91
3:1	İtaliya muskatı						
	orta	17,2	5,1	94	91	3	100
	Qaraburnu (nəzarət)						
	orta	16,6	5,7	54	46	8	97
4:1	İtaliya muskatı						
	orta	17,0	4,9	92	87	5	100
	Qaraburnu (nəzarət)						
	orta	17,1	4,9	57	51	6	100
5:1	İtaliya muskatı						
	orta	16,7		89	82	7	99,0
	Qaraburnu (nəzarət)						
	orta	16,7	4,6	53	44	9	99

İtaliya muskatı üzüm sortunun şpaler becərmə sistemində quru budanmasının müxtəlif formalarının sınağı. Tədqiqat dövrü sınaq işləri İtaliya muskatı nəzarət Qaraburnu sortu ilə 3 mərtəbəli, 3 məftilli, şaquli şpaler, 3 mərtəbəli, 5 məftilli şaquli şpaler, və 1 mərtəbəli, 2 məftilli şaquli şpaler becərmə sistemlərində aparılmışdır (cədvəl 5). Hektardan məhsuldarlıq İtaliya muskatı sortunda birinci variantda 165,9 sentner, ikinci variantda 182,3 sentner, üçüncü variantda isə 197,5 sentner, nəzarət Qaraburnu sortunda isə müvafiq olaraq birinci variantda 142,8 sentner, ikinci variantda 154,7 sentner, üçüncü variantda isə 130,1 sentner olmuşdur. Alınan nəticələrə əsasən İtaliya muskatı süfrə üzüm sortunun bir mərtəbəli 2 məftilli şaquli şpaler üsulu ilə becərməsi daha məqsədəuyğundur.

Cədvəl 5

Şaquli şpalerin şəkildəyişməsindən asılı olaraq tənəklərin məhsuldarlıq göstəriciləri

Quru budama formaları	4 təkrardan	Tənəkdə saxlanan gözcüklərin miqdarı, ədəd	O cümlədən açılan gözcüklər, ədəd	Barlı zoğların miqdarı, ədəd	Bir tənəkdə salxımın miqdarı, ədəd	Bir salxımın kütləsi, q	Bir tənəyin məhsuldarlığı, kq	Bir ha-dan məhsuldarlıq, sent	Bir ha-da tənəyin miqdarı, ədəd
I variant: 3 mərtəbəli 3 məftilli şaquli şpaler	İtaliya muskatı								
	orta	62	51	28	24	295	7,0	165,9	2380
	Qaraburnu (nəzarət)								
	orta	60	51	25	21	286	6,0	142,8	2380
II variant: 3 mərtəbəli 5 məftilli şaquli şpaler	İtaliya muskatı								
	orta	61	51	27	24	315	7,56	182,3	2380
	Qaraburnu (nəzarət)								
	orta	57	47	23	21	311	6,5	154,7	2380
III variant: 1 mərtəbəli 2 məftilli şaquli şpaler	İtaliya muskatı								
	orta	61	48	26	24	344	8,3	197,5	2380
	Qaraburnu (nəzarət)								
	orta	51	43	21	17	325	5,5	130,1	2380

İtaliya muskatı üzüm sortunun xəstəliklərlə yoluxmalarının qiymətləndirilməsi. İtaliya muskatının yarpaqlarında mildiuya 1-2 bal, salxımlarında 0-1 bal həddində yoluxma qiymətləndirilmişdir. Nəzarət sortda isə bu göstərici müvafiq olaraq 2-3 bal və 1-2 bal olmuşdur.

Oidiumla yoluxma isə İtaliya muskatının yarpaqlarda və salxımlarda 1-2 bal, nəzarət sortda isə bu göstərici müvafiq olaraq 2-3 bal olmuşdur. İtaliya muskatı sortu Qaraburnu sortuna nisbətən 1-2 bal az xəstəliklərə yoluxmuşdur.

Məhsulun orqanoleptik və iqtisadi qiymətləndirilməsi. Orqanoleptik qiymətləndirmədə İtaliya muskatı sortuna 9,7 bal, nəzarət Qaraburnu sortu isə 8,7 bal verilmişdir.

Bir hektar üzümlükdən alınan ümumi gəlir İtaliya muskatı sortunda 9492-11326 manat, Qaraburnu sortunda isə bu rəqəmlər 8815-10194 manat olmuşdur. İtaliya muskatı sortunda xalis gəlir I variantda 4983 manat, II variantda 6634 manat, III variantda 5636 manat və IV variantda 4183 manat olmuşdur. İtaliya muskatı sortunda ən çox rentabellik səviyyəsi 50 gözcük saxlanılan variantda 143,2 %, Qaraburnu sortunda isə 60 gözcük saxlanan variantda, 117,4 % olmuşdur.

Üzüm sortlarının ampeloqrafik təsviri. Tədqiqat dövrü İtaliya muskatı sortunun və ondan fərdi klon seleksiyası yolu ilə əldə edilən Ətirsiz İtaliya üzüm formasının ampelo-deskriptor xüsusiyyətlərinin təsviri aparılmışdır.

ÜMUMİ NƏTİCƏLƏR

1. Gəncə-Qazax bölgəsi şəraitində İtaliya muskatı sortunun nəzarət Qaraburnu sortu ilə müqaisəli şəkildə aqrobioloji və təsərrüfat-texnoloji xüsusiyyətləri araşdırılmış və məlum olmuşdur ki, Göygöl rayonunda İtaliya muskatının salxımlarının orta kütləsi (321,3 q) nəzarət Qaraburnu sortuna nisbətən (250,5 q) 71,2 q çox, Samux rayonunda isə İtaliya muskatının salxımlarının orta kütləsi 308, 3 q, nəzarət Qaraburnu sortunda isə 43,3 q az, yəni 265,0 q olmuşdur. Samux rayonunda şirədə ümumi şəkərlik İtaliya muskatında 19,1-q/100 sm³, nəzarət Qaraburnu sortunda isə ondan az, 17,4 q/100 sm³ olmuşdur. Turşuluq isə müvafiq olaraq 7,0 q/dm³ və 8,6 q/dm³ olmuşdur. Vegetasiya müddəti İtaliya muskatı sortunda 152 gün, Qaraburnu sortunda isə 158 gün olmaqla 6 gün az olmuşdur. Əsas məhsuldarlıq göstəricilərinin nəzarət sortu nisbətən yüksək və iqtisadi cəhətdən əhəmiyyətli olduğu müəyyənləşdirilmişdir.

2. İtaliya muskatı sortu nəzarət Qaraburnu sortu ilə müqayisədə tənəklə-

rə quru budama dövrü verilən çoxqollu yelpik, üfüqi kordon, şaquli kordon, asılan kordon və kombinəlanmış formaların tənəklərin böyümə gücünə, məhsuldarlığına və məhsulun keyfiyyətinə təsiri tədqiq edilərkən tənəklərin bar əmsali üzrə çoxqollu yelpik formasında İtaliya muskatında orta rəqəm 0,92, nəzarət Qaraburnu sortunda isə bir qədər yüksək, 1,04 olmuşdur. Bu göstərici müvafiq olaraq üfüqi kordon formasında 0,89 və 1,04, şaquli kordon formasında 0,88 və 0,98, asılan kordon formasında 0,88 və 0,93, kombinəlanmış formada isə 0,90 və 0,82 olmuşdur. Üfüqi kordon və kombinəlanmış formalarda yarpaq səthi daha çox artmışdır. İtaliya muskatında çoxqollu kordon və şaquli kordon quru budama formalarında tənəyin inkişafı güclü və barlı zoğların məhsuldarlığı yüksək olmuşdur.

3. Müxtəlif quru budama formalarında tənəklərin məhsuldarlığı İtaliya muskatı və nəzarət Qaraburnu sortları müvafiq olaraq çoxqollu yelpikdə 193,4 və 152,3 sentner, üfüqi kordonda 240,3 və 185,6 sentner, şaquli kordonda 185,3 və 152,3 sentner, asılan kordonda 172,6 və 129,0 sentner, kombinəlanmış formada isə 232,7 və 238,8 sentner olmuşdur. İtaliya muskatı və nəzarət Qaraburnu sortu ilə müqaisədə məhsuldarlığa görə ən çox fərq üfüqi kordon budama formasında, 54,7 sentner çox olmuşdur.

4. Tənəklərdə optimal bar yükünün müəyyən edilməsi də diferensial aqrotexnikanın tərkib hissəsidir. Bir hektardan alınan məhsul İtaliya muskatı və nəzarət Qaraburnu sortunda 40 gözcük saxlanılan variantda 135,6 və 166,6 sentner, 50 gözcük saxlanan variantda 161,8 və 159,5 sentner, 60 gözcük saxlanan variantda 193,9 və 169,9 sentner, 70 gözcük saxlanılan variantda isə 199,9 və 176,5 sentner qeydə alınmışdır. Tənəklərdə 40, 50, 60, və 70 gözcük saxlanılan variantlarda optimal bar yükü müəyyənləşdirilərkən aqrobioloji göstəricilərin təhlili onu göstərmişdir ki, İtaliya muskatı sortunda 50 gözcükdən ibarət bar yükü daha optimaldır.

5. Tənəklərdə bar barmağında saxlanılan 6-8, 9-10, 11-12 və 13-14 ədəd gözcük olan variantlarda barmağın optimal uzunluğu müəyyənləşdirilmiş, 13-14 ədəd gözcük olan variantda bar əmsali daha yüksək olmuşdur. Bir tənəkdə salxımların miqdarı İtaliya muskatı sortu üzrə bar barmağında 13-14 ədəd gözcük olan variantda daha çox, 28 ədəd olmuşdur. Bir salxımın kütləsi daha çox bar barmaqlarında gözcüklərin sayı 6-8 ədəd olan variantda 361,0 q olmuşdur. Hektardan ən yüksək məhsuldarlıq bar gözcüklərinin sayı 9-10 ədəd olan variantda qeydə alınmışdır.

6. Bar barmağında sıra ilə yerləşən yaşıl zoğların miqdarının məhsuldarlığa təsiri araşdırılmış və məlum olmuşdur ki, bir yaşıl zoğa düşən salxımın miqdarına görə ən çox 4-cü zoğda-1,9 ədəd, hər yaşıl zoğa düşən

məhsul 9-cu zoğda - 399 q, orta hesabla bir yaşıl zoğa düşən məhsula görə 8-ci zoğda – 394 q, 2-ci zoğa düşən məhsul 100 % qəbul edildikdə sıra nömrəsi ilə gələn digər zoğların məhsuldarlığı 4-cü zoğda - 135 q olmaqla nəzarət sortdan artıq olmuşdur.

7. Tənəklərdə barlı və barsız zoğların 2:1, 3:1, 4:1 və 5:1 nisbətində məhsulun keyfiyyət və kəmiyyətinə təsiri araşdırılmış və məlum olmuşdur ki, İtaliya muskatı sortuna 3:1 variantı daha uyğundur. Belə ki, bu variantda İtaliya muskatı sortunda bir tənəkdən ən çox məhsul 8,5 kq, bir hektardan isə məhsuldarlıq 202,0 sentner olmuşdur. Nəzarət Qaraburnu sortunda isə bir tənəkdən məhsul 8,4 kq, bir hektardan məhsuldarlıq 4:1 variantında 199,9 sentner təşkil etmişdir;

8. Quru budanmanın variantlar üzrə 3 mərtəbəli 3 məftilli, 3 mərtəbəli 5 məftilli və 1 mərtəbəli 2 məftilli şaquli şpaler becərmə sistemlərində tənəklərdə inkişaf edən gözcüklərin miqdarı, yaşıl zoğların böyümə dinamikası, yarpaq sahəsi, salxımların kütləsi, tənəklərin məhsuldarlığı (8,3kq), bir hektardan məhsuldarlıq (197,5 sent) tədqiq olunmuş və müəyyən edilmişdir ki, İtaliya muskatı sortu üçün 1 mərtəbəli 2 məftilli şaquli şpaler becərmə üsulunun iqtisadi cəhətdən daha səmərəlidir;

9. İtaliya muskatı sortunun göbələk xəstəliklərinə dözümlülüyü yarpaqlarda 2-3 bal, salxımlarda 1-2 bal, məhsulun ümumi orqanoleptik qiyməti 9,7 bal, optimal bar yükündə hektardan xalis gəlir 6634 man, rentabellik səviyyəsi 143,2 % olmaqla iqtisadi faydalılığı nəzarət sortundan üstündür. Bu sortdan fərdi seçmə yolu ilə Ətirsiz İtaliya forması alınmaqla aqrobioloji və təsərrüfat-texnoloji xüsusiyyətləri tədqiq olunmuş, 2013-ci ildə perspektivli yeni sort kimi Seleksiya Nailiyyətlərinin Sınağı və Mühafizəsi Üzrə Dövlət Komissiyasına təqdim olunmuşdur.

İSTEHSALATA TƏKLİFLƏR

1. Gəncə-Qazax bölgəsində İtaliya muskatı üzüm sortunun diferensial aqrotexnikasının əsas elementlərinin öyrənilməsi, aqrobioloji göstəricilərinin yüksək və iqtisadi cəhətdən əhəmiyyətli olması, geniş ərazilərdə yeni süfrə üzüm plantasiyalarının salınmasında mühüm iqtisadi əhəmiyyət kəsb edər.

2. İtaliya muskatı üzüm sortundan ibarət üzüm bağlarının salınmasında tənəyin inkişafı güclü və barlı zoğların məhsuldarlığı yüksək olması üçün çoxqollu yelpik və şaqulu kordon quru budama formalarından istifadə olunması daha səmərəlidir.

3. İtaliya muskatı üzüm sortundan bölgədə muskat ətirli süfrə üzümçü-

lüyünün genişləndirilməsində istifadə olunarkən tənəklərdə bar barmaqlarında gözcüklərin miqdarı 9-10 ədəd, barsız və barlı zoğların 3:1 nisbətində və bar yükü üçün 50 ədəd gözcük saxlanması sahələrdən yüksək məhsul götürülməsinə zəmin yaradır. Sortun becərilməsində 1 mərtəbəli 2 məftilli şaquli şpaler üsulu daha əlverişlidir.

4. Gəncə-Qazax bölgəsində İtaliya muskatı üzüm sortunun diferensial aqrotexnikasının əsas elementlərinin öyrənilməsi üzüm sahələrindən stabil məhsul əldə olunması üçün digər sortların da bu istiqamətdə tədqiqi üçün elmi zəmin yaradır.

Dissertasiya mövzusunda aid çap olunmuş elmi əsərlərin siyahısı:

1. Шарифов Ф.Г., Абдулалиева С.Ш. Виноградный сорт Италия в Азербайджане / Аграрная Наука: Достижения и перспективы, Ташкент, 2002, с.282-283

2. Şərifov F.H., Abduləliyeva S.Ş. İtaliya üzüm sortu haqqında / AKTA-nın Aqronomluq və texnologiya fakültəsinin AKTA-nın 75 illiyinə həsr olunmuş elmi əsərlər toplusunun xüsusi buraxılışı, Bakı, 2004, s.52

3. Şərifov F.H., Abduləliyeva S.Ş. Qaraburnu üzüm sortundan keyfiyyətli məhsul almaq olarmı / AKTA-nın Aqronomluq və texnologiya fakültəsinin elmi əsərlər toplusu, Bakı, 2003, s.73-74

4. Şərifov F.H., Abduləliyeva S.Ş. Üzümlükdə tətbiq edilən aqrotexnikanın bəzi məsələlərinə yeni münasibət // AKTA-nın 75 illiyinə həsr olunmuş elmi əsərlər toplusu, I cild, Gəncə, 2004, s.464-466

5. Abduləliyeva S.Ş. İtaliya üzüm sortunun diferensial aqrotexnikası / Görkəmli alim-entomoloq S.R.Məmmədovanın 80 illiyinə həsr olunmuş elmi sessiyanın materialları. Bakı:Hüquq, 2006, s.271

6. Abduləliyeva S.Ş. İtaliya üzüm sortunda yükün nizamlanması // AKTA-nın elmi əsərlər toplusu, I buraxılış, Gəncə, 2006, s.18

7. Şərifov F.H., Abduləliyeva S.Ş. İtaliya üzüm sortunun məhsuldarlıq göstəricilərinə dair / Görkəmli pedoqoq, meyvəçi-alim Ə.S.Nərimanovun 95 illiyinə həsr olunmuş elmi-praktik konfransın materialları, Gəncə, AKTA, 2006, s.87-88.

8. Şərifov F.H., Abduləliyeva S.Ş. Süfrə üzümçülüğünün xarakterik xüsusiyyətləri //AKTA-nın elmi əsərlər toplusu, III buraxılış, Gəncə, 2006, s.24-25

9. Abduləliyeva S.Ş. İtaliya üzüm sortunda tənəyə verilən formaların kolun gücünə və məhsuldarlığına təsiri // Azərbaycan Aqrar Elmi, Bakı, 2007, № 5-6, s.85-87

10. Şərifov F.H., Abduləliyeva S.Ş., Musayev S.Q. Üzümlükdə torpaq fondundan səmərəli istifadə haqqında //AMEA, Torpaqşünaslıq və aqrokimyə İnstitutunun əsərlər toplusu, XVII cild, Bakı: Elm, 2007, s.425

11. Abduləliyeva S.Ş. Üzümlükdə sortöyrənmənin metodikasına dair //

AKTA-nın elmi əsərlər toplusu, I buraxılış, Gəncə, AKTA, 2008, s.17-18

12. Abdulləliyeva S.Ş. İtaliya üzüm sortu tənəkləri üçün müvafiq formalar, buklet /Azərbaycanda regional iqtisadi inkişafa dəstək, Mingəçevir, GDSİ, 2008, 4s.

13. Şərifov F.H., Şükürov İ.İ., Cəfərov İ.H., Musayev C.A., Quliyev R.M., Abdulləliyeva S.Ş. Üzümçülükdə əməyin normalaşdırılması / Azərbaycanca regional iqtisadi inkişafa dəstək, Mingəçevir, 2008, 48 s.

14. Абдулалиева С.Ш. Имеют ли жирующие побеги ретенсильный урожай? // Аграрная Наука, Москва, 2009, №7, с.19

15. Abdulləliyeva S.Ş. Üzümçülükdə calağ ting istehsalı / ADAU-80: Aqrar təhsil sistemində innovasiya texnologiyalarının tətbiqi və beynəlxalq əməkdaşlıq formaları. Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları, Gəncə, 2010, s.132

16. Abdulləliyeva S.Ş. Tənəyə verilən formaların yarpaq səthinə təsiri // ADAU-nun Elmi Əsərləri, Gəncə, 2010, № 2, s.10-12

17. Шарифов Ф.Г., Абдулалиева С.Ш. Об изучении и создании генофонда редких и исчезающих сортов винограда / Научное обеспечение развития АПК в условиях реформирования. Санкт-Петербург, 2011, с.55-57

18. Abdulləliyeva S.Ş., Qasıмова M.A. Üzüm bitkisinin sürətlə formalaşdırılması / Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin 20-ci il dönümünə həsr olunmuş tələbə və magistrlərin elmi-praktik konfransının materialları. ADAU, 2011, s.25-26

19. Abdulləliyeva S.Ş. Üzümçülükdə son yeniliklər / Qloballaşma şəraitində təhsil və elmin inkişaf problemləri. Beynəlxalq Elmi-praktik konfransın tezisləri. Gəncə, 2011, s. 41-42

20. Abdulləliyeva S.Ş. İtaliya üzüm sortunda gilələrin noxudlanmasının azaldılması yolları // ADAU – nun Elmi Əsərləri, Gəncə, 2012, №2, s.25-26

21. Şərifov F.H., Abdulləliyeva S.Ş. Üzümçülükdə innovativ becərmə texnologiyaları //ADAU-nun Elmi Əsərləri, Gəncə, 2013, №3, s.72-75

22. Şərifov F.H., Abdulləliyeva S.Ş. Azərbaycan üzümçülüüyü ilə Fransa üzümçülüüyü arasında əlaqə / Ümummilli lider H.Ə.Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş ümumrespublika elmi-praktik konfransın materialları. Gəncə, ADAU, 2013, s.27-29.

23. Abdulləliyeva S.Ş. İtaliya muskatı üzüm sortunun becərilməsində əl əməyinin azaldılması yollarının tədqiqi // Azərbaycan Aqrar Elmi, Bakı, 2013, №2, s.109-112

24. Şərifov F.H., Abdulləliyeva S.Ş., Əliyeva Ə.N. Sultani sortu Azərbaycanda / ADAU TEC, doktorant və dissertantların elmi-praktik konfransının materialları, Gəncə, 2013, s.19

25. Şərifov F.H., Abdulləliyeva S.Ş., Əsədullayev Ş.S. Kollara sürətli üsulla forma verilməsi / ADAU TEC, doktorant və dissertantların elmi-praktik konfransının materialları, Gəncə, 2013, s.33-34

26. Абдулалиева С.Ш. Исследование механического состава некоторых интродуцированных столовых сортов винограда // Виноделие и виноградарство, 2014, Москва, №2.

АННОТАЦИЯ

Оценка агробиологических и хозяйственно - технологических особенностей сорта мускат италии в условиях Гянджа-Казахской зоны

В Азербайджанской Республике обеспечение населения качественным столовым сортами винограда является актуальной проблемой. С этой целью впервые всесторонне изучены агробиологические и хозяйственно-технологические свойства урожая и основные приемы дифференцированной агротехники сорта винограда Мускат Италии по сравнению с местным районированным столовым сортом Карабурну в условиях Гянджа-Казахской зоны. В ходе исследований изучены фенологические фазы развития и агробиологические свойства интродуцированного сорта. За периода возделывания (2005-2013 г) сорт хорошо адаптировался к условиям зоны, оказался сильнорослым, высокоурожайным.

В ходе исследований испытаны следующие дифференцированные формировки куста: многорукавная веерная формировка, двухсторонний одно плоский горизонтальный кордон, вертикальный кордон, висячий кордон и комбинированная формировка. Выявлено, что висячий кордон неприемлем для сорта Мускат Италии. Установлена оптимальная нагрузка кустов. Изучены варианты оставления на кусте 40, 50, 60 и 70 глазков. Оптимальным для сорта Мускат Италии оказалось оставление 50 глазков. По длине плодоносных побегов испытаны варианты 6-8 глазков, 9-10 глазков, 11-12 глазков, 13-14 глазков на побеге. Оптимальным вариантом оказалось оставление 9-10 глазков. Выявлены соотношения зеленых плодоносных и бес плодоносных побегов, испытаны соотношения следующих вариантов: 2:1, 3:1, 4:1, 5:1. Наиболее выгодным оказались соотношение 3:1. Выращивание сорта винограда Мускат Италии на вертикальном двух проволочном шпалере более эффективно.

Экономические расчеты показывает, что возделывание сорта Мускат Италии в условиях Гянджа-Казахской зоны более рентабельно, чем сорт Карабурну.

В ходе исследований выявлена новая вариация сорта Мускат Италии не имеющая мускатного аромата, который передано в Государственный Сорт Комиссии.

ANNOTATION

The study of the agrobiological and technological characteristics of the vine sort Muscat Italii in Ganja-Khazakh zone

Providing population by high qualified vine sort is an actual problem in Azerbaijan Republic. For this purpose, first studied comprehensively agrobiological and technological properties of the crop and the basic techniques of differential agrotechnics of the vine sort «Italian Muscat», as compared with the standard «Karaburnu» sort in Ganja-Khazakh zone conditions.

During researches were studied phonological phases of development and agro-biological properties of the induced grades. It is the fact that, for 2005-2013 years the sort was well adapted to the zone conditions. It was vigorous and high yielded sort. During researches, tested the following differential forming of bush: multi-arm fan forming, bilateral horizontal cordon, vertical cordon, hanging cordon and combined forming.

Found out, that hanging cordon is unacceptable for the «Italian Muscat». The establishment of the optimal loading of bushes. There were studied the following options: 40, 50, 60 and 70 pup holes left on the bush. For «Italian Muscat» were optimal 50, along the length of productive shoots: 6-8 buds, 9-10 buds, buds 11-12, 13-14 buds were optimal for 9-10 buds. Identified ratio of green and fruiting without productive shoots and tested ratio following options: 2:1, 3:1, 4:1, 5:1 and 3:1 were profitable.

Growing of the vine sort «Italian Muscat» on a vertical trellis is more efficiently.

Economic researches found out, that cultivation of the «Italian Muscat» in Ganja-Khazakh zone is more effective than the «Karaburnu».

During researches was revealed a new variation of the «Italian Muscat». This sort was without Muscat flavor and it was transferred to the State Committee.

